

PLANINSKA ZVEZA SLOVENIJE

Komisija za varstvo gorske narave

Usposabljanje za varuha gorske narave

MOČVIRSKI TULIPAN

NA VZHODU LJUBLJANE

Avtorica: Branka Rus

Mentor: Dušan Klenovšek

Ljubljana, julij 2023

Kazalo:

1. UVOD	stran 2
2. MOJA POT NA NAHAJALIŠČE	stran 2
3. MOČVIRSKI TULIPANI IZGINEJO	stran 3
4. NAJDEM DRUGO NAHAJALIŠČE	stran 5
5. MOČVIRSKA LOGARICA, MOČVIRSKI TULIPAN – OPIS .	stran 6
6. ZAVAROVANA RASTLINA	stran 7
7. IZVOR IMENA	stran 7
8. KAJ BO Z DRUGIM NAHAJALIŠČEM	stran 11
9. ZAKLJUČEK	stran 14
10. VIRI	stran 15

UVOD

Kot ljubiteljici narave mi je že od malega všeč vse, kar je povezano z živalmi ali rastlinami. Na planinskih poteh, na sprehodih po gozdu, ob reki, se ustavljam in občudujem cvetje, drevesa, metulje, ptice ... veliko fotografiram.

Kako se narava spreminja (z veliko človekove pomoči) lahko ljudje doživljamo v teku svojega življenja. Nekatere spremembe gredo počasi in jih niti ne zaznamo, če pa nismo več tako rosno mladi, lahko opazujemo in zaznamo večje spremembe v svojem okolju.

Spomnim se, kako je bilo, ko sem kot otrok hodila z mamo občudovat spomladi perške v sige. Močvirski tulipani se pri nas imenujejo perški, saj cvetijo okoli velike noči in so podobni pirhom.

V literaturi se kot nahajališče v osrednji Sloveniji navaja le Ljubljansko barje, rastejo pa močvirski tulipani tudi drugje ob Ljubljani. Področje, ki mi je bilo kot otroku najprej poznano, se imenuje Fužinske toplice in leži na vzhodnem delu Ljubljane pri kraju Studenec in Slape.

MOJA POT NA NAHAJALIŠČE

Vsako pomlad, že mnogo let, težko čakam na mesec marec, april, ko se že po tradiciji odpravim v sige pogledat, če so perški že pokukali na dan.

Iz naselja Fužine, ki je zraslo pred dobrimi 40 leti, grem ob Ljubljani po lepi sprehajalni poti, ob kateri že od nekdaj rastejo mogočna drevesa. Nekaj je hrastov, veliko topolov, pa tudi akacij (robinij), jesenov, pa makleni, pa invazivni javor, pa divje češnje, pa nekaj orehov, pa divji kostanji, pa jelše in vrbe.

Prostor med drevesi na gosto zarašča leska, ki pozneje v letu razveseljuje otroke z lešniki. Vmes so se sami zasadili bezgovi grmi in glog, na več mestih je že zagospodaril japonski dresnik, ponekje pa kot po čudežu, se ne prime. Ga morda 'motijo' labodi, ki se tu občasno pasejo na travi?

Pred Fužinskim gradom se je močno razbohotil pajesen.

Prečkam cesto pri Fužinskem gradu, naprej stopam po Poti spominov in tovarštva (v nadaljevanju PST). Pot je speljana ob rokavu Ljubljane, v katerem je v času večjega dežja voda, sicer pa je struga suha. Včasih (pred 50 do 60 leti) je bilo tu več vode, še sredi vročega poletja struga ni bila prazna, v večjih tolmunih smo se celo kopali.

Hodim po Fužinskih toplicah, ki so ime dobile po toplih izvirih, ki so se še pred drugo svetovno vojno kar vrstili na tem področju.

Poleg mnogih izvirov je sredi vasi Studenec izviral potok, po katerem je kraj najbrž dobil ime.

Studenec je bil kar precej vodnat, v njem so gospodinje v preteklosti celo prale perilo. Zraven tega studenca s približno meter široko strugo, je bilo še kar nekaj manjših izvirov, ki so tudi prispevali vodo in napajali ribnik – bajer na območju današnje Klinične bolnice za psihiatrijo.

V bajerju na Studencu je bilo veliko rib (ščuke, krap, črnooke in morda še kakšne druge), žab in drugih vodnih živali, veliko kačjih pastirjev. V manjših studenčkih, ki so se tudi stekali v bajer, smo otroci z rokami lovili kapeljne, bilo je veliko vodnega rastlinja (razni trsi, rumeno cvetoče vodne perunike ...). Ob bajerju so rastle lepe vrbe, tu smo otroci imeli poleti svoje kopališče, pozimi smo se na zaledeneli površini drsali.

Iz bajerja je voda odtekala v sigo v Slapah in od tam v Ljubljano. V sigah je ob obzidju bolnice travnik, po robu katerega poteka PST. Travniki so bili včasih v deževnih obdobjih delno poplavljeni in spomladi so na njem rasli močvirski tulipani, nekaj kasneje veliki poletni zvončki.

Še vedno, ko prihajam v bližino nahajališča močvirskih tulipanov, me preplavi nemir v pričakovanju prelepega pogleda na nežne temne glavice perškov, ki se majoje v vetru.

MOČVIRSKI TULIPANI IZGINEJO

Potem so se zvrstili dogodki, ki so spremenili nahajališče in perškov ni bilo več.

V 60 letih prejšnjega stoletja je presahnil studenec, ki je z vodo napajal bajer. Bajer se je hitro posušil, ribji življenjski prostor je bil v blatu pokončan.

V sigo voda iz bajerja ni več pritekala.

Nekaj pozneje (v 70 do 80 letih) so se začele priprave na gradnjo ljubljanske obvoznice. Ključni del avtoceste na tem, skrajno vzhodnem delu, je most, poimenovan 'harfa' – ki je bil prometu predan leta 1999. Obvoznica z mostom čez Ljubljano je sigo na levem bregu Ljubljane presekala. Sigo na zahodni strani obvoznice so delno nasuli, tako da je danes teren sicer še včasih poplavljen, vendar je izdelan nekakšen požiralnik in voda hitro odteče.

Kdaj se je nasipalo, ne morem ugotoviti niti po spominu niti po kakšnih pisnih virih. Vsekakor je bil to uvod v konec rastišča močvirskih tulipanov, kjer je skoraj po sredini speljana vzhodna ljubljanska obvoznica.

Slika: Travnik znotraj avtocestnega obroča, kjer so močvirski tulipani izginili in most 'harfa'

Približno polovica tega dela je travnik, en del pa je spremenjen v njivo, kjer vsako leto raste koruza. Le na enem delu je teren poglobljen, kjer še vedno v manjši meri zastaja voda. Njiva s koruzo je iz leta v leto ožja, ker jo zarašča japonski dresnik, ki se naglo širi od brega Ljubljane na travnik in na njivo. Sige na vzhodni strani obvoznice je lastnik ogradil in se tam pogosto pasejo konji. Predvidevam, da so tudi tam nasipali, ker voda nič več ne poplavlja. Perški so tako s tega rastišča izginili, najbrž za vedno.

Ko so gradili avtocesto, so sicer določili pogoje za varovanje objektov in območij naravne in kulturne dediščine, vendar v členu, ki to opredeljuje, poleg parka ob Studencu, ki mora biti po izgradnji saniran in PST, ki mora biti urejena in oblikovana tako, da so ohranjeni njen kontinuiran potek, dostopnost in avtentična ureditev ter podhodov za prehod dvoživk, za to področje ni drugih pogojev, ki bi se morali upoštevati. Torej se teren lahko zasuje, nasuje, uniči prvotno rastlinstvo – tudi perške.

MOČVIRSKA LOGARICA, MOČVIRSKI TULIPAN - OPIS

Slika: Močvirski tulipan (lastni arhiv)

Močvirski tulipan ali močvirska logarica (*Fritillaria meleagris*) je rastlina iz družine lilijevk. Je zelnata trajnica s čebulico. Cvetovi so sestavljeni iz šestih venčnih listov v obliki zvona, obrnjenih navzdol in obarvanih v značilnem škrlatno-rdečem vzorcu šahovnice. Posamezni primerki imajo lahko tudi bele cvetove. Listi so dolgi in ozki, kot travne bilke, nameščeni premenjalno okoli stebela. Je žužkocvetka. Cvetlico v prenekateri državi po svetu tudi umetno gojijo in nasajajo v vrtove.

'Divji' močvirski tulipani rastejo le na zelo vlažnih rastiščih, največkrat v močvirnih predelih, vlažnih travnikih in drugih vlažnih mestih po vseh celini, od zahodne Evrope do Kavkaza. Cvetijo konec marca in v začetku aprila.

V Sloveniji raste močvirski tulipan na Ljubljanskem barju, v Trzinu in Dragomlju, na Dolenjskem na Radenskem in Ribniškem polju, v okolici Kostanjevice na Krki in v Krakovskem gozdu. Na severovzhodu države raste v Prekmurju, v okolici Ptuja, ob rekah Pesnica in Ledava.

ZAVAROVANA RASTLINA

Močvirska logarica je ena prvih zavarovanih rastlinskih vrst pri nas. V Spomenici (1920) še ni bila omenjena, zavarovana je bila leta 1949. Najprej je bilo prepovedano trganje, izkopavanje in nabiranje semen, danes je zavarovan njen habitat.

V prilogi Uredbe o zavarovanih prosto živečih rastlinskih vrstah, v poglavju A, kjer so navedene rastlinske vrste, ki so domorodne na območju republike Slovenije, je močvirski tulipan označen s črko H, kar pomeni, da so v veljavi ukrepi za ohranjanje ugodnega stanja habitata te rastlinske vrste.

Zaradi svoje vezanosti na vlažna rastišča, je vrsta predvsem v zahodni Evropi ogrožena, saj prihaja do izgube habitatov zaradi izsuševanja in obdelovanja močvirij. V nekaterih državah je že zelo redka. Vrsta je v Sloveniji zaščitena po Uredbi o zavarovanih prosto živečih rastlinskih vrstah in kot prizadeta vrsta uvrščena v Rdeči seznam praprotnic in semenk. V tem seznamu je označena s črko E (endangered), kar pomeni, da je to prizadeta vrsta in sodi v skupino tistih, katerih obstanek na območju Republike Slovenije ni verjeten, če bodo dejavniki ogrožanja delovali še naprej. Številčnost te vrste se je zmanjšala na kritično stopnjo oziroma njihova številčnost zelo hitro upada v večjem delu areala.

Kljub temu jo ogrožajo ljudje tudi z nabiranjem za šopke. Močvirska logarica pokriva velike površine na Ljubljanskem barju, kljub temu pa strokovnjaki trdijo, da je smiselno varovati tudi območja znotraj urbanega območja, saj to zahteva zakonodaja. Veliko je rastišč, ki so izven območja varstva (kot na primer 'moje' drugo rastišče), ohraniti bi morali travnike z močvirsko logarico in jih v prihodnosti izvzeti iz zazidalnih načrtov ali spremenjati njihove namembnosti.

IZVOR IMENA

Znanstveno ime rastline je leta 1753 prvi zapisal švedski botanik Carl von Linné. Ime *Fritillaria* izhaja iz latinske besede *fritillus*, kar pomeni kocka, ki se verjetno nanaša na karirast vzorec na cvetovih. V grški mitologiji drugi del imena (meleagris) povezujejo z mitom o junaku Meleagru.

Bil je slaven bojevnik, ki se je pridružil Argonavtom, ki so spremljali Jasona. Skupini lovcev je pomagal ubiti pošast. Usojeno mu je bilo, da bo živel samo do tedaj, ko bo zgorel določen kos lesa. Njegova mati je čuvala ta kos, ga zaščitila pred ognjem in s tem sina rešila smrti. Ker pa je Meleager pobil tudi več sorodnikov, je ta kos lesa zažgala in s tem povzročila sinovo smrt. Meleager je tako umrl, njegove sestre so ga pretirano objokovale, zato jih je Artemida spremenila v pegatke (Meleagrides). Vrsto ime *meleagris* je identično vrstnemu imenu pegatke (*Numida meleagris*), saj je vzorec obarvanosti podoben vzorcu na bokih te ptice.

Močvirski tulipan je strupen zaradi alkaloidov, ki jih vsebuje. Zato ima v angleško govorečih območjih mnogo imen, ki nakazujejo smrt: mrtvaški zvonec, gospa grda, vdovina tančica, šahovska roža, žabja skodelica, cvet gvinejske kokoši, gobava lilija (po obliki podobna zvončku, ki so ga nekoč nosili gobavci), karirasta lilija, povešeni tulipan, čemerna dama in podobno.

Na Švedskem nosi ime 'kraljeva travniška lilija' in je uradna roža švedske province Uppland, kjer vsako pomlad zraste v velikih količinah na travnikih Kungsängen (kraljev travnik), tik pred Uppsalom.

<https://www.etsy.com/listing/851787205/fritillaria-uppland-swedish-province-art>

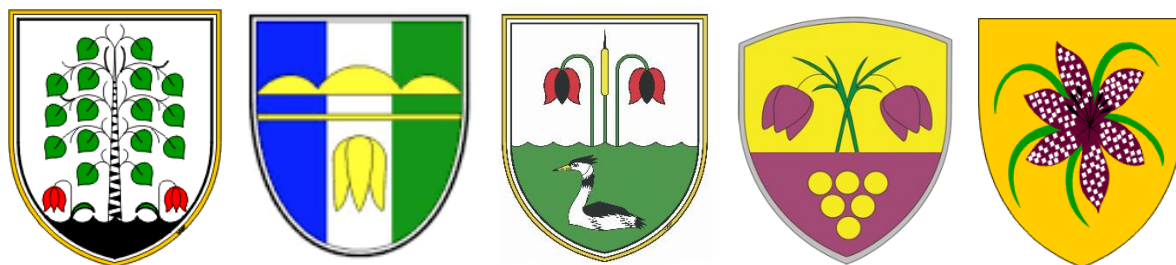

Poleg že navedenih imen zasledimo še ime 'kačja glava' - morda zaradi kimajočih cvetnih glav, ko so še v popku.

V Združenem kraljestvu si botaniki niso enotni ali je njihova Snake's head fritillary avtohtona vrsta ali vrsta, ki je 'ušla' iz vrta in se sčasoma naturalizirala. Nekoč je bila v Združenem kraljestvu pogosta cvetlica, nabirali so jo in kot rezano cvetje prodajali na trgih. Med drugo svetovno vojno so večino travnikov preorali in s tem uničili velik del rastlinskega habitata. V Oxfordshiru prirejajo festival 'Fritillary Sunday'. Leta 2002 je bila *Fritillaria meleagris* izbrana za rožo okrožja Oxfordshire po anketi dobrodelne organizacije za ohranjanje divjega rastlinstva.

Na Hrvaškem je močvirski tulipan znan pod imenom kockavica, njegov vzorec pa povezujejo z rdeče-belo šahovnico, nacionalnih simbolom Hrvaške. Je strogo zaščiten.

V Sloveniji je močvirski tulipan upodobljen na grbih občin Brezovica, Dobrovnik, Ig, Trnovska vas in Trzin.

Slika: grbi občin Brezovica, Dobrovnik, Ig (stari grb), Trnovska vas in Trzin (Vir: Wikipedia)

V Trzinu to krhko škrlatno rastlinico, kot ji sami rečejo, imenujejo žerjavček. Ime izhaja iz žarenja. Zapisali so, da če se sklonimo in pogledamo v cvetove s spodnje strani proti soncu, zažarijo kot žerjavica. V občini Trzin je zabeleženih vsaj šest bogatih rastišč močvirskega tulipana. Ogroža jih zaraščanje invazivnih tujerodnih vrst kot so žlezava nedotika, kanadska in orjaška rozga ter navadna barvilnica. Leta 2020 so žerjavčke opazili ob potočku na zahodni strani trzinske obvoznice, jer naj bi bili iztrebljeni. Sprašujejo se, če je morda to znak, da se počasi vračajo na nekdanja rastišča.

V občini Dobrovnik imajo v spodnjem delu grba navzdol obrnjeni cvet močvirskega tulipana. Močvirski tulipan predstavlja zaščiten rastlino, ki raste na območju občine. Trije cvetni listi simbolizirajo sožitje prebivalcev treh naselij v občini, dve barvi njenega cveta pa sožitje dveh narodov (Slovencev in Madžarov), ki živita na območju občine.

Podobna vrsta je gorska logarica (*Fritillaria orientalis*), ki pa ima bolj rjavkast cvet in drugače nameščene liste. Od močvirske logarice se loči po cvetovih, ki so rjavordeči z rumenkastozelenimi lisami. Listi so na pokončnem stebelu nasprotno nameščeni, pod cvetom ima tri liste v vretencu. Raste na apnenčastih tleh, na suhih traviščih, na gozdnih robovih in

svetlih jasad, poraslih z grmovjem. Navadno raste skupaj le po nekaj primerkov, ogrožena je zaradi zaraščanja travnišč ali zaradi intenzivne paše.

Slika: Gorska logarica – fotografija z Goliča (lastni arhiv)

Poleg človeka ima močvirski tulipan še enega škodljivca. To je škrlatna lilijevka, vrsta hroščev iz družine lepencev, razširjena po Evraziji in delu Severne Amerike. Prehranjuje se z lilijami vseh vrst. Obžirajo vse nadzemne dele lilij (rod *Lilium*) in logaric (rod *Fritillaria*). Sklepajo, da izvirajo iz Vzhodne Azije, od koder izvirajo tudi lilije. Od tam naj bi se z uvozom čebulic v 16.stoletju razširila v Evropo.

Slika : navadna lilijevka (vir Dušan Klenovšek)

KAJ BO Z DRUGIM NAHAJALIŠČEM?

Prvo nahajališče ob PST je izginilo. Kako bo s tem, drugim nahajališčem? Približno kilometer stran potekajo velika gradbena dela, kjer gradijo nove ljubljanske zapore. Ob preverjanju dejanske velikosti nahajališča, ko sem ga meseca junija letos izmerila s koraki, sem prostorček zapustila z žalostjo v srcu. Del nahajališča so zorali in posadili koruzo. Očitno ga čaka usoda prvega nahajališča in ne bo ostal nedotaknjen. Tudi sem sega človekova želja narediti svet 'lepši', 'prijaznejši' in predvsem 'koristnejši'.

Res je majhno to rastišče, tale košček, ki ga vsako leto hodim občudovat, vendar pa se sprašujem, koliko je takih majhnih koščkov, ki so že izgubili svoje prvotne rastlinice (ali pa živali)? Kaj se bo z njim ali z njegovim preostankom zgodilo v prihodnje? Ali morajo res imeti projekti človeka – predvsem pa koristi človeka prednost pred naravo? Bom naslednje leto v mesecu aprilu še lahko videla prelepe v vetru zibajoče se glavice?

Slika: Nahajališče april 2023 (lastni arhiv)

Slika: Nahajališče junij 2023 (lastni arhiv)

Slika: Nahajališče – junij 2023 (lastni arhiv)

ZAKLJUČEK

Vrsto let me že navdihuje knjiga, ki sem jo včasih redno po vsakem izletu v gore, v naravo, vzela v roke in preverjala, katere rožice sem v svojem fotoaparatu prinesla domov, kako se kateri reče, kakšne so njene značilnosti.

Poleg drugih knjig in priročnikov in v zadnjem času svetovnega spleta mi je knjiga Luke Pintarja Rože na Slovenskem s čudovitim spremnim besedilom Toneta Wrabra in uvodnim esejem Matjaža Kmecla ne le pripomoček, pač pa tudi navdih za vedno nova iskanja in raziskovanja rastlinskega sveta.

V knjigi je Tone Wraber ob fotografiji močvirskega tulipana zapisal: *»Živeti z naravo se pravi doživljati njene spremembe, to pa pomeni sprejemati tisto, kar je v danem trenutku na voljo. Če smo zamudili, počakajmo, prišlo bo spet, takrat pa le glejmo. Vsako leto se le za kratek čas, a čisto zanesljivo, na travnikih Barja (pa še kje drugod) v aprilskem vetru zazibljejo cvetovi logarice. Že v maju o nenavadni lepoti ni več sledu, ostaja pa čakanje na novo pomlad, na ponovljeni čudež cvetenja. Pozdravljen, divji tulipan naših krajev!«*

Slika: Kika me spremlja na vseh poteh ... tudi med perški (lastni arhiv)

Viri:

1. Pravilnik o uvrstitvi ogroženih rastlinskih in živalskih vrst v rdeči seznam
2. Uredba o zavarovanih prosto živečih rastlinskih vrstah
3. Uredba o lokacijskem načrtu za vzhodno avtocesto od Malenc do Šentjakoba in del severne obvozne ceste od Tomačevega do Zadobrove v Ljubljani (U.L. RS 27/94 20.5.1944).
4. Čelik T., Vreš B & Seliškar A. 2009: Ocena stanja populacij in habitatov ter predlog monitoringa za ogrožene vrste barjanski okarček, močvirski tulipan in loeselova grezovka na Ljubljanskem barju
5. Wikipedija
6. Luka Pintar: Rože na Slovenskem
7. Publikacija 'Žerjavček – simbol Trzina in pomembnejša naravna dediščina v občini' (besedilo in idejna zasnova Janja Železnikar, Založil Medobčinski muzej Kamnik), september 2021
8. Revija Hladnikia (Botanično društvo Slovenije) št. 40/2017